

WILLIAM JAMES • Pragmatizm

WILLIAM JAMES Amerikan felsefesinin klasik döneminin en önemli figürlerinden olan William James, 1842 yılında New York City’de doğdu. Resim, biyoloji, kimya, tıp ve psikoloji gibi farklı alanlarda eğitim gördü. Harvard Üniversitesi’nde yaptığı tıp doktorasından sonra, aynı üniversitede, fizyoloji, anatomi, psikoloji ve felsefe alanlarında dersler verdi. *Psikolojinin İlkeleri* (1890), *İnanma İstenci* (1897), *Dinsel Deneyimin Çeşitli Biçimleri* (1902), *Pragmatizm* (1907), *Radikal Ampirizm Denemeleri* (1912) gibi önemli eserlerin yazarıdır. C. S. Peirce ile birlikte ortaya çıkışına büyük katkı sunduğu ve ilk özgün Amerikan felsefesi diye bilinen pragmatizmin önde gelen temsilcilerinden biridir. 1910 yılında New Hampshire’da öldü.

Pragmatism. A New Name for Some Old Ways of Thinking

İletişim Yayınları 2156 • Politika Dizisi 131

ISBN-13: 978-975-05-1762-4

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Emre Bayın

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

WILLIAM JAMES

Pragmatizm

Kimi Eski Düşünme Biçimleri İçin
Yeni Bir İsim

Pragmatism

A New Name for Some Old Ways of Thinking

ÇEVİREN *Tahir Karakaş*

*Pragmatik açık fikirliliği ilk kendisinden öğrendiğim,
bugün hayatta olsaydı
liderimiz olacağını düşünmekten keyif aldığım
John Stuart Mill'in hatırasına*

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin Önsözü - TAHİR KARAKAŞ	9
--	---

Önsöz	33
--------------	----

BİRİNCİ DERS

Çağdaş Felsefenin İkilemi	35
----------------------------------	----

Chesterton'dan alıntı. Herkesin bir felsefesi vardır. Kişilik yapısı felsefe yaparken belirleyici olan bir faktördür. Rasyonalistler ve ampiristler. Yumuşak zihinliler ve katı zihinliler. İnsanların çoğu hem olguları hem de dini ister. Ampirizm dini görmezden gelerek olguları sunar. Rasyonalizm olguları görmezden gelerek dini sunar. Felsefeye uzak kişilerin açmazı. Rasyonalist sistemlerdeki gerçek dışılık. Örnek: Leibniz'in lanetlilere dair söyledikleri. M.I. Swift'in idealistlerin iyimserliğine dair görüşü. Arabulucu bir sistem olarak pragmatizm. Bir itiraz. Cevap: İnsanlar gibi felsefelerin de kişilikleri vardır ve benzer özet yargılara tâbidirler. Bir örnek olarak Spencer.

İKİNCİ DERS

Pragmatizmin Anlamı	59
----------------------------	----

Sincap. Bir yöntem olarak pragmatizm. Yöntemin tarihi. Yapısı ve akrabalıkları. Rasyonalizm ve entelektüalizme olan karşıtlığı. Bir "koridor teorisi". "Hümanizm" ile eşdeğer bir doğruluk teorisi olarak pragmatizm. Matematiksel, man-

tıksal ve doğal doğruluğa ilişkin eski görüşler. Daha yeni görüşler. Schiller ve Dewey'in "araçsal" görüşü. Yeni inançların oluşumu. Eski doğrular daima hesaba katılmalıdır. Eski doğrular aynı şekilde ortaya çıkarlar. "Hümanist" kuram. Hümanist kuramın rasyonalist eleştirisi. Ampirizm ve din arasında arabulucu olarak pragmatizm. Aşkınsal idealizmin kısırlığı. Mutlak kavramı hangi noktaya kadar doğru olarak adlandırılmalıdır. Doğru, inanç yolunda iyi olandır. Doğruların çatışması. Pragmatizm tartışmayı yumuşatır.

ÜÇÜNCÜ DERS

Kimi Metafizik Sorunların

Pragmatik Açıdan Değerlendirilmesi 83

Töz problemi. Efkaristiya. Berkeley'in maddi tözü pragmatik şekilde ele alışı. Locke'un kişisel kimlik görüşü. Materyalizm problemi. Problemin rasyonalist bir bakışla ele alınışı. Pragmatik bir gözle değerlendirilmesi. Daha fazlasını vaat etmiyorsa bir ilke olarak "Tanrı", "Madde" den daha üstün değildir. İki ilkenin pragmatik bir anlayışla karşılaştırılması. Tasarım problemi. "Tasarım" *kendi başına* kısırdır. *Nasıl* bir tasarım, önemli olan soru budur. "Özgür irade" problemi. "Hesap verme mesuliyeti"yle olan ilişkisi. Özgür irade: Kozmolojik bir kuram. Pragmatik bir gözle bakıldığında bütün bu problemlerdeki mesele farklı alternatiflerin ne *vaat ettiği*dir.

DÖRDÜNCÜ DERS

Bir ve Çok 107

Toplam iç yansıma. Felsefe yalnızca birliği değil, bütünlüğü de arar. Rasyonalistlerin birliğe dair hissi. Pragmatik açıdan düşünüldüğünde dünya birçok farklı biçimde birdir. Bir zaman ve bir mekân. Dünyanın parçaları etkileşim hâlinindedir. Dünyanın teklifi ve çokluğu eşgüdüm içindedir. Köken sorusu. Türsel teklik. Bir amaç. Bir hikâye. Tek bilen özne. Pragmatik yöntemin değeri. Mutlak biricilik. Vivekananda. Farklı birlik çeşitleri üzerine tartışma. Sonuç: Birici dogmatizme karşı çıkmalı ve ampirik bulguların peşinden gitmeliyiz.

BEŞİNCİ DERS

Pragmatizm ve Sağduyu 129

Noetik çokçuluk. Bilgimiz nasıl büyür? Eski düşünme biçimleri kalır. Tarihöncesi atalarımız sağduyu kavramlarını *keşfetmiştir*. Sağduyu kavramlarının listesi. Bu kavramlar adım adım kullanıma girmişlerdir. Mekân ve zaman. "Şeyler". Çeşitler. "Neden" ve "yasa". Dâhilere borçlu olduğumuz, zihinsel evrimde bir aşama olarak sağduyu. "Eleştirel" aşamalar: 1) Bilimsel ve 2) Felsefi

olanın sağduyuyla karşılaştırılması. Hangisinin daha “doğru” olduğunu söylemek mümkün değildir.

ALTINCI DERS

Pragmatizmin Doğruluk Anlayışı.....149

Tartışmalı durum. Gerçeklik ile uyuşma ne demektir? Doğrulanabilirlik demektir. Doğrulanabilirlik, deneyimler içinde bize başarılı bir şekilde yol gösterme kabiliyeti anlamına gelir. Tamamına erdirilmiş doğrulamalar nadiren gereklidir. “Ebedi” doğrular. Dil ve önceki doğrularla tutarlılığı. Rasyonalistlerin itirazları. Doğru, sağlık ve zenginlik vs. gibi bir iyidir. Doğru, faydalı düşüncedir. Geçmiş. Doğru, büyür. Rasyonalist itirazlar. Onlara cevap.

YEDİNCİ DERS

Pragmatizm ve Hümanizm.....175

Doğruluk nosyonu. Schiller’in “Hümanizm” üzerine düşünceleri. Her yeni doğruluk yaklaşımının dikkate alması gereken üç gerçeklik türü. Mutlak bağımsız gerçekliği bulmak güçtür. İnsanın katkısı her zaman her yerdedir ve verili olanı biçimlendirir. Pragmatizmin özü rasyonalizmle çelişir. Rasyonalizm ampirik çerçeveyi aşan bir dünyanın varlığını savunur. Bunun gerekçeleri. Katı zihinliler bunları reddeder. Gerçek bir alternatif. Pragmatizm arabuluculuk eder.

SEKİZİNCİ DERS

Pragmatizm ve Din.....197

Mutlak’ın işe yararlığı. Whitman’ın şiiri: “To You”. Şiiri yorumlanın iki yolu. Arkadaşımın mektubu. Zorunluluklar olasılıklara karşı. “Olasılık” kavramının tanımını. Dünyanın kurtuluşuna dair üç görüş. Pragmatizm dahaiyicidir. Gerçekliği yaratmamız mümkündür. Neden yokluktan ziyade varlık *var?* Yaradılıştan önce farz edilen seçenek. Sağlıklı cevap ve hastalıklı cevap. “Yumuşak” ve “katı” din çeşitleri. Pragmatizm arabuluculuk eder.

Çevirmenin Önsözü

TAHİR KARAKAŞ

I

1842 yılının Ocak ayında, varlıklı bir ailenin ilk çocuğu olarak New York'ta doğan William James, ileride büyük bir romancı olacak kendisinden bir yaş küçük kardeşi Henry James ile birlikte nispeten rahat bir hayat sürer. Ailesinin sahip olduğu maddi olanaklar sayesinde İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya gibi Avrupa'nın belli başlı ülkelerinde seyahat etme, dil öğrenme ve eğitim görme imkânı bulur. Çocukluk yıllarından itibaren belirginleşmeye başlayan çok yönlülüğü onu resim, kimya, karşılaştırmalı anatomi, fizyoloji, tıp ve psikoloji gibi birbirinden farklı alanlarda eğitim almaya götürür. 1865'te dönemin önde gelen biyolog ve jeologlarından Louis Agassiz tarafından Amazon bölgesine düzenlenen bir bilimsel keşif gezisine gönüllü olarak katılır. 1867 yılından itibaren çeşitli mecmualara isimsiz kitap eleştirileri göndererek yazım faaliyetine girişen James, doktorasını 1869 yılında Harvard Üniversitesi'nden tıp alanında alır. 1873'te aynı üniversitede fizyoloji ve anatomi, 1875'ten sonraysa psikoloji dersleri vermeye başlar.

William James'in ilk kitabı, alanındaki önemini günümüzde de koruyan 1890 çıkışlı *Psikolojinin İlkeleri* (*The Principles of Psychology*) başlıklı eserdir. 1878 yılından 1890 yılına kadar olan 12 yıllık dönem boyunca, Johns Hopkins ve Harvard üniversiteleriyle Lowell Enstitüsü'nde vermiş olduğu psikoloji dersleri ve seminerleriyle yayımlamış olduğu makaleler, iki ciltten oluşan *Psikolojinin İlkeleri*'nin içeriğinin büyük kısmını teşkil eder. Dünyanın ilk deneysel psikoloji laboratuvarlarından birinin kurucusu olan James, bu eserde kendi bilimsel çalışmalarının da desteğiyle psikolojik olgularla fizyolojik olgular arasında sıkı bir bağ olduğunu savunur. Buna paralel olarak da zihnin teleolojik bir tabiatı bulunduğunu, bütün mental operasyonların bireyin kendisini korumasına hizmet eden somut eylemlere yönelik olduğu savını ileri sürer. İnsanın bilişsel yetileri bu pratik maksada hizmet ettikleri oranda kendilerini geliştirme olanağı bulurlar. Darwinizmin açık etkilerini taşıyan bu fonksiyonalist/işlevselci psikoloji, James'in ileride en önde gelen savunucularından biri olacağı pragmatizmin ön habercisidir. Düşünceler veya daha genel anlamda zihinsel fenomenler anlamlandırılması, James'in *Pragmatizm*'de "ter ve kirin reel dünyası" olarak adlandıracağı gerçeklik sahasındaki verimlerine borçludurlar. *Psikolojinin İlkeleri*'nin polemiklerden, metafizik tartışmalardan, kurgusal kısımlardan ve alıntılarının pek çoğundan arındırılmış haldeki kısaltılmış bir baskısı *Psikoloji* (*Psychology*) başlığıyla 1892'de yayımlanır.

James'in psikoloji ve felsefe arasında paylaşılmış olan ilgisi sonraki süreçte gittikçe felsefeye doğru bir kayış gösterir. Zaten 1879'den beri psikoloji derslerine ilaveten, Harvard Üniversitesi'nde aralıklarla da olsa felsefe dersleri vermeye başlamıştır. Bu derslerini 1910'daki ölümünden üç yıl öncesine, yani 1907'ye kadar sürdürecektir. James'in felsefeye olan ilgisinin keskinleşmesinin somut ifadesi olan *Inanma*

Istenci (Will to Believe) 1897 yılında yayımlanır. *Psikolojinin İlkeleri* gibi bu çalışma da daha önce basılmış makaleler ve sunulmuş bildirilerden oluşur. James'in, yakın dostu Charles Sanders Peirce'e ithaf ettiği *İnanma İstenci*, 19. yüzyıldaki büyük bilimsel ve teknolojik atılımlar üzerinden otoritesini gün geçtikçe pekiştiren ve artık hakikate varmanın yegâne yöntemi olarak görülmeye başlanan bilimsel akla karşı bir eleştiri girişimi, gittikçe kısırlaşan tartışmalara yeniden zenginlik getirme denemesidir. Bir bilim insanı olarak James, bilimsel aklın yetkinliğinin ve sunduğu avantajların elbette farkındaydı. Hal böyleyken, tenkitlerinin yöneldiği nokta bilimin doğru düşünmenin biricik kıstası durumuna gelmesi, bilimsel düşünüşün bir çeşit hegemonya kurup alternatif düşünme biçimlerini susturan mutlakçı bir nitelik kazanmasıdır: "Elbette ki, nesnel açıklık ve seçiklik hafife alınmak için fazlasıyla hoş ideallerdir fakat ay ışığı ve düşlerin ziyaret ettiği bu gezegende nerede bulanabilirler ki?"¹ Kitabın önsözünde, insanın yokluğunu en çok çektiği şeyin inanç değil de eleştirel düşünce ve ihtiyat olduğunu vurgular. *İnanma İstenci*'nin bir diğer özelliği de James'in felsefi evreninin temel kavramlarından biri olan ve ileride pragmatizmden bağımsız bir kuram olarak ortaya çıkacak olan "kökten ampirizm" düşüncesinin ilk kez bu yapıtın sayfalarında kendisine yer buluyor olmasıdır. Öte yandan, her ne kadar pragmatizm bir kavram olarak kitapta geçmese de düşünsel içerik olarak pragmatizmin öncülü olabilecek cümlelere rastlamak mümkündür: "En doğru bilimsel hipotez, en iyi 'işleyendir'; dinî alandaki hipotezler için de bu geçerlidir."²

James, din olgusu üzerine olan düşüncelerinin kökenlerini çocukluk yıllarına borçludur. Henüz o dönemde tanık olduğu teolojik tartışmalar, özellikle babasının tesirinde kal-

1 W. James, *The Will to Believe*, "The Will to Believe", VI.

2 A.g.e., "Preface".

dığı İsveçli Protestan teolog Swedenborg'un fikirleri bu konuda belirleyici bir rol oynar. Kardeşi Henry James de daha sonra bu mistik düşünürün takipçisi olmuştur. James'in, 1902 yılında yayımladığı *Dinsel Deneyimin Çeşitli Biçimleri* (*The Varieties of Religious Experience*) kitabı, bilişsel ve şahsi bir fenomen olarak ele aldığı din üzerine olan fikirlerinde yeni bir aşamaya karşılık düşer. 1901 ve 1902 yıllarında Edinburg'da verdiği konferanslardan oluşan bu eser, dönemin hâkim paradigması olan rasyonalizmin dinsel olguları incelerken yetersizliğe düştüğü, bu sebepten dolayı da bu konuya dair yöntemsel bir değişikliğin elzem olduğu fikrinden yola çıkar. Rasyonalist yaklaşımın yaptığı gibi dini, soyut veya teolojik bir temelde değerlendirip reel dünyayla olan temasını koparmak yerine, onu anlamak için bireysel yaşamlarımızdaki deneyimsel karşılığını kılavuz olarak yola koyulmak çok daha yetkin bir yöntemdir. Çünkü din, her şeyden evvel insan varoluşuna dair psikolojik bir gerçekliktir. Felsefi serüveninin başından beri olduğu gibi James yüzünü tikel, somut ve çoğul olana döner ve dinî inançları ve tecrübeleri olanca çeşitlilikleri dahilinde ampirik bir bakış açısından tahlil etmeye çalışır.

Pragmatizm'den önceki dönemin bu üç önemli eseri, *Psikolojinin İlkeleri*, *İnanma İstenci* ve *Dinsel Deneyimin Çeşitli Biçimleri* ele aldıkları konuların farklılığına, sürekli devinim halinde olan fevkalade çok yönlü bir zihnin peşi sıra gelen farklı gelişim aşamalarını temsil etmelerine rağmen; kesintisiz bir şekilde varlığını geliştirerek koruyan bir düşünme biçiminin ürünüdürler. Ele alınan konu bilinç, ruh, din, inanç veya bilgi gibi farklı alanların araştırma sahasına giren türden de olsa James her seferinde önünde duran düşünsel nesneyi veya sorunu somut gerçeklik ve deneyim alanındaki tekabüliyeti üzerinden değerlendirmek ister. Felsefi problemleri soyut bir temelde tartışmaktansa, adeta içgüdüsel ola-

rak, onları somut ve reel olanla temasa sokma arayışına koyularak işe başlar. Erken dönem çalışmalarından itibaren edinmiş olduğu bu yöntemsel kimlik, James'in daha sonraki çalışmalarında da varlığını sürdürür ve *Pragmatizm* ile ete ve kemiğe bürünüp sistemli bir hal alır.

II

İlk baskısı 1907 yılının Haziran ayında çıkan ve James'in kendi tabiriyle, “en mühim çalışması”³ olan *Pragmatizm*, hem filozofun felsefi ve entelektüel gelişiminde hem de genel anlamda pragmatizmin bir felsefi düşünce olarak yaşamış olduğu evrim dahilinde pek önemli bir anı temsil eder. Her ne kadar kitabın yayımlanışı James'in yaşamının son dönemine denk gelmiş olsa da *Pragmatizm* ile okuyucunun ilgisine sunulan felsefi düşüncelerin James'in zihninde, bir nebze parçalı ve muğlak bir şekilde de olsa, gençlik dönemlerinden beri mevcut olduğunu akılda tutmakta fayda var. James'in pragmatik felsefesi üzerine son yıllarda sayıları gittikçe artan akademik çalışmalar, erken döneme ait metinlerin yeniden okunmalarına dayanarak filozofun pragmatizminin başlangıç dönemini sürekli olarak daha geriye doğru kaydırmaktalar. Konuya bu tür bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, örnek olarak, özellikle 1878 tarihli “Remarks on Spencer's Definition of the Mind as Correspondence” ve 1879 yılı tarihli “The Sentiment of Rationality” başlıklı iki makale pragmatizmin James'teki düşünsel tohumlarını barındırmak hususunda önemli birer kaynak niteliğindedirler.

James'in pragmatizme dair felsefi meyli kadar aşikâr olan bir diğer nokta da dönemin bir başka önde gelen felsefi fi-

3 Bkz. James'in oğluna gönderdiği 24 Nisan 1907 tarihli mektup, *The Letters of William James*, c. II, Boston, Atlantic Monthly Press, 1920, s. 276.

gürü olan, hatta Karl Popper tarafından “tüm zamanların en görkemli filozoflarından biri” olarak nitelendirilen Charles Sanders Peirce’ün, pragmatizmin bir felsefe ekolü olarak ortaya çıkması sürecinde James üzerindeki dönüştürücü etkisidir. Özgün Amerikan felsefesinin başlangıç döneminin bu iki büyük temsilcisi arasında ömürlerinin son dönemlerine kadar sürecek olan arkadaşlık, 1861’den itibaren başlar. Fakat şahsi münasebetlerinin düşünsel bir alış-verişe dönüşmesi daha ziyade 1866 yılı sonrasında, bilhassa 1870’li yıllarda, üyesi oldukları, ismi ironik biçimde Metafizik Kulübü konulmuş düşün topluluğu üzerinden olur. 1861’den 1865’e kadar devam eden iç savaşın ardından, savaş öncesi dönemin hâkim fikirlerine dair oluşan hayal kırıklığı ve tepkisellik, bünyesinde fikirsel tartışmaların yürütüldüğü, genelde kısa ömürlü düşünce kulüplerinin Amerika’nın farklı şehirlerinde ortaya çıkmasına yol açar.⁴ Üyeleri arasında hukukçuların ve Peirce, Chauncey Wright ve James gibi felsefeye meraklı bilim insanlarının yer aldığı Metafizik Kulübü, bu dönemde kurulan tartışma kulüplerinin en kalıcılarından biri olur; kuruluş yılı tam olarak bilinmese de muhtemelen 1870 yılından başlayarak, kimilerine göre 1874,⁵ kimilerine göreyse 1879 yılına kadar varlığını sürdürür. Tahsilleri itibariyle felsefeci olmayan Peirce ve James, dönemin karizmatik figürü; “Cambridge Sokratı” lakaplı Chauncey Wright (1830-1875) sayesinde, akademi dışı bir felsefe öğrenimi imkânı bulurlar. Metafizik Kulübü bünyesinde düzenlenen fikir tartışmaları Peirce ve James’in felsefi angajmanının derinleşmesinde ve pragmatizmin ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynayacak, daha son-

4 L. Menand, *The Metaphysical Club*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 2001.

5 R.B. Perry, *The Thought and Character of William James*, c. I, Londra, Oxford University Press, 1935, s. 536.

raki nesiller üzerinde günümüzde hâlâ varlığını hissettiren etkiler bırakacaktır.

William James, 26 Ağustos 1898'de Kaliforniya Üniversitesi'nde yaptığı "Philosophical Conceptions and Practical Results" başlıklı ünlü sunumda ilk kez pragmatizmi "felsefi bir yöntem" olarak telaffuz eder ve yaratıcısının "çağdaş filozofların en orijinallerinden biri" olarak nitelediği Peirce olduğunu belirtir; ayrıca bu yöntemi ilk kez 1870'li yılların başında Peirce'ten duyduğunu eklemeyi de ihmal etmez. James'e göre, Peirce'ün pragmatizminin ilk yazılı ifadesi 1878 tarihli "How to Make Our Ideas Clear" isimli makalesidir. *Pragmatizm*'in İkinci Ders'inde de okuyacağınız üzere, pragmatizmin düşünsel yöntem olarak felsefeye girişi sıklıkla alıntılanan bu çalışma üzerinden gerçekleşir; işin bu kısmı herhangi bir tereddüde mahal vermeyecek derecede açıktır. Fakat James'in aynı bölümde içine düştüğü küçük bir yanlışlığın altını çizmekte fayda var. Peirce'ün söz konusu makalesi, birazdan göreceğimiz üzere, felsefi bir yöntem olarak pragmatizmi takdim ediyor olsa da makalenin sayfalarında pragmatizm sözcüğü bir kez dahi geçmez. James bu konuda küçük de olsa bir hataya imza atmaktadır.⁶

Peirce'ün pragmatik yönetime dair çabası 19. yüzyılda düşünce dünyasına hâkim olan anlayışın izlerini taşır. Doğa bilimlerinde peşi sıra yaşanan görkemli gelişmeler, bilhassa fizik ve kimya gibi alanları örnek alan bilimsel bir felsefe kurma arayışını tetikler. Peirce, bu bilimlerdeki benzer bir yaklaşımı felsefede hâkim kılabilmek için bu alanlarda kullanılan yöntemlerin felsefeye uygulanmasının gerekli olduğu görüşündedir. İçinde bulunduğu dönemi "yöntemler çağı"⁷ olarak adlandıran Peirce için, aciliyet teşkil

6 Bkz. *Pragmatizm*, "İkinci Ders".

7 C. S. Peirce, *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Cambridge, Harvard University Press, 1931-1958, 7.61.

eden nokta, felsefenin de “laboratuvar ruhunu” temsil eden bir metotla donatılmasıdır. Bu bağlamda pragmatizm, Peirce’ün sistemli bir arayış neticesinde ulaşılmış olduğu, beklentilere cevap olabileceğini düşündüğü felsefi yöneme denk düşmektedir. Aynı anda önemli bir bilim insanı ve mantıkçı olan Peirce, pragmatizmin yöntemsel çerçevesini hassasiyetle çizer ve bu yöntemin hiçbir reel felsefi sorunu çözmediğini, sadece sorun olarak görülen bazı durumların gerçekte sorun olmadığını ortaya koyduğunu özellikle vurgular.⁸ Onun bakış açısından pragmatizm, kabaca ifade etmek gerekirse, yol açtıkları somut neticeleri ve getirileri kıstas olarak almak suretiyle kavramların anlamlarını açık, berrak veya duru kılmaya yarayan felsefi bir araçtır. Kendi başına metafizik bir öğretiye karşılık düşmeyip, yalnızca sözlü ve soyut kavramların anlamlarını ortaya koymaya yarayan bir yöntemdir.⁹ Bir düşüncenin veya kavramın anlamsal çerçevesi onun yarattığı somut etkilerle sınırlıdır; bu etkilerin toplamı, sahip olunan anlamı bütünüyle verir. Diğer bir deyişle, somut bir farka yol açmayan bir kavram anlamdan yoksundur. Bu anlam testinden geçemeyen kavram veya düşünceler üzerine düşünmek zaman kaybından başka bir manaya gelmez. Bu yöntemin işletilmesi üzerinden, geleneksel metafiziğin soyut kavramlarla örülü sahte problemleri bir kenara bırakılacak, akabinde de yeni bir anlam ve bilgi kuramının temelleri atılacaktır. Böylelikle de bilimsel gerekliliklere uygun yeni bir felsefeye giden yol açılmış olacaktır.

Peirce’ün temellerini 1878’te attığı bu pragmatik yöntem, tuhaf bir biçimde 20 yıl boyunca kimsenin ilgisini çekmeden, James’in 1898 yılındaki Berkeley sunumuna dek atıl durumda bekleyecektir. James’in sunumu, Peirce’ün ileri sürdüğü ve bundan böyle “Peirce’ün ilkesi”, “praktikalizm

8 *A.g.e.*, 8.259

9 *A.g.e.*, 5.464.

in ilkesi”, “pragmatizmin ilkesi” veya “pragmatik maksim” gibi farklı biçimlerde isimlendirilecek olan pragmatik yöntemin yeniden tartışılmaya başlanması açısından tarihi bir fırsat sunar. Önemli bir diğer noktaysa James’in bu çalışmayla açık bir şekilde Peirce’ün ilkesine katılımını göstermiş olmasıdır. Peirce’ün maksiminin James tarafından alımlanması pragmatizmin felsefi bir ekole dönüşmesine giden süreçte en belirleyici anlardan birini teşkil eder. James de bundan böyle, hakiki felsefi önerme veya kavramların belirli reel neticelere varmak zorunda olduğu konusunda Peirce ile hemfikirdir. James’e göre bu yöntem sayesinde felsefi tartışmalar esnasında yanlış yola sapılmayacak, pek çok gereksiz ve sonu gelmez tartışmanın önüne geçilecektir. Şöyle ki, hiçbir düşünsel fark yoktur ki, pratik sahadada bir fark üretemesin; soyut düşünceler düzeyindeki her fark, kendisini somut olgular dünyasına taşımak mecburiyetindedir, bunun mümkün olmadığı durumlarda söz konusu fark reel olmayıp sadece sözeldir.¹⁰

III

Peirce ve James arasında, pragmatizmin kavramsal açıklık sağlamaya yönelik bir yöntem olduğu şeklindeki fikir birliği, en azından başlarda mevcutmuş gibi görünüyor. Ancak bu ittifak uzun süreli olmayacak, kısa süre sonra fikir ayrılığı baş gösterecektir. Baldwin’in editörlüğünde 1902 yılında yayımlanan *Dictionary of Philosophy and Psychology* için Peirce ve James kendi pragmatizm tanımlarını ayrı ayrı kaleme aldıklarında aralarında küçük de olsa bir fark dikkati çeker. Ana hatlarıyla iki filozof da kavramın esasen metodolojik bir

10 Bkz. W. James, “Philosophical Conceptions and Practical Results”, *Writings 1878-1890*, New York, The Library of America, 1992, s. 1081.

boyuta sahip olduğunu yazar; ancak James buna ek olarak, kapsamlı bir doğruluk teorisi seviyesinde olmasa da, ilk kez pragmatizmle “doğru” kavramı arasında bir ilişki kurmayı dener. Pragmatizmin yaratıcısı ve en büyük savunucusu arasındaki bu çatlak zamanla genişleyecek ve birbirinden tamamen farklı iki ayrı pragmatizm anlayışı ortaya çıkaracaktır.

James’in 1898’deki sunumunun ardından pragmatizm, Peirce ve James dışında başka filozofların da ilgisini çekmeye başlar. Bunlar arasında İngiliz düşünür Ferdinand Canning Scott Schiller (1864-1937) ve Amerikalı John Dewey (1859-1952) pragmatizmin yaşadığı evrimde kendilerine özgün birer yer edineceklerdir.

Schiller 1902’den itibaren, özellikle James’ten esinlenerek, insan aklının en temel ilkelerinin dahi nesnel ve mutlak olmaktan çok insanın yaşamında karşılaştığı pratik sorunları çözmek gibi bir amaca yönelik olduğunu, kaynağını insandan ve onun içinde yaşadığı koşullardan alan bir yapısının bulunduğunu savunur. İnsanın tüm düşünceleri belli bir ereğe yöneliktir. Düşünsel aktiviteyi anlamlı kılan bu ereğin kendisidir. İnsanın en mutlak ve değişmez doğruları dahi başından sonuna dek insani öğeler tarafından belirlenen bir süreç neticesinde ortaya çıkıp, yalnızca karşılaştıkları pratik testlerden başarılı bir şekilde geçtikten sonra doğru sıfatını kazanırlar. İyi bir James okuyucusu olan Schiller’e ait bu fikirler, Amerikalı filozofun fonksiyonist/işlevselci psikolojisinin açık izlerini taşır. James’in tezlerinden yola çıkan Schiller, doğru nosyonun ne anlama geldiği sorusuna cevap kendi özgün yorumunu geliştirir ve ismini de, sözcüğün klasik kullanımının dışında bir manada, “hümanizm” koyar. Böylece, pragmatizm bundan böyle kavramların anlamlı olup olmadığını yol açtıkları pratik farklar üzerinden test eden bir yöntem olmanın yanında ikinci bir anlam daha edinir ve aynı anda bir doğruluk teorisini işaret etmeye başlar.

Dewey de Schiller gibi daha çok James okumaları üzerinden pragmatizmle ilgilenmeye başlar. Onun için de James'in psikoloji üzerine olan çalışmaları zihin açıcı bir işlev görür. Onun bakış açısına göre de insan bilincinin karakteristik niteliği araçsal oluşudur. Söz konusu olan mantık gibi bir mutlak doğrular sahası olsa dahi bu araçsal boyut ortadan kaybolmaz. Gerçeklikle insan arasındaki ilişkinin mahiyeti bu araçsallıkta gizlidir. Pragmatizmin gelişim seyrinde Dewey'i özgün kılan nokta, bir felsefe olarak pragmatizmin pratik alanda sınanması için inisiyatif alması ve pragmatizmi, "araçsalcılık" adı altında bir dünya görüşüne dönüştürmesidir. Dewey'in yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminin modernizasyonu için 1924 yılından itibaren birkaç kez, özel davet üzerine Türkiye'ye geldiğini, yaptığı alan araştırmalarının ardından konuya ilişkin kapsamlı bir rapor hazırladığını ve Köy Enstitüleri'nin kuruluşuna giden yolda fikrî katkılar sunduğunu hatırlatmak isteriz.

Pragmatizmin alımlanmasını James'in metinleri üzerinden gerçekleştiren Schiller ve Dewey'in kendi özgün pragmatizm yorumlarını ifade eden hümanizm ve araçsalcılık, daha sonra James'in pragmatizmin doğruluk kuramı yorumunu benimsemesinde önemli bir rol oynarlar. Bu durumu teyit eden pasajları James'in *Pragmatizm* için yazdığı kısa önsözde görmek mümkündür. Burada ek okumalar için tavsiye edilen referanslar arasında ilk sırada Schiller ve Dewey'e ait olanların bulunması anlamlıdır. Benzer şekilde İkinci, Üçüncü ve Altıncı derslerde de pragmatik doğruluk kuramından bahsederken bu iki filozofun adını çok kereler anar.

James'in kendisinin, Peirce'ün çizmiş olduğu sınırlar dışına çıkarak pragmatizmi bir doğruluk teorisi olarak alenen benimsemesiyle 1904 yılında yayımladığı "Humanism and Truth" başlıklı makaleyle olur. James bu çalışmada, kendi "utangaç" pragmatizmine göre daha cesur bir pragmatizmin

İngiltere’de Schiller’in, Amerika’daysa Dewey’in çalışmalarıyla doğduğunu duyurur. Kendisi için o ana dek “soyut bir tartışmanın nasıl yürütüleceğine dair bir yöntem” olan pragmatizm artık “daha geniş bir anlama” kavuşmuştur. Bu yeni pragmatizm anlayışını Peirce’ün geliştirdiğiyle karıştırmak için Schiller’in “hümanizm” önerisini takip etmek James’e göre mantıklı bir tercih olacaktır.¹¹ Böylelikle James bir yandan Peirce’ün 1878 yılında belirlemiş olduğu programa sadık kalarak pragmatizmi anlama dair bir yöntem olarak alırken, diğer yandan da Schiller ve Dewey’in pragmatizm için biçimlendirdiği yeni çerçevenin çekim gücüne fazlaca direnç göstermeden boyun eğer. *Pragmatizm* kitabının içeriğini teşkil edecek olan konferansları vermeye başladığındaysa İkinci Ders’in ortalarında görüleceği üzere, pragmatizm ile hümanizm arasında çizmeye çalıştığı kavramsal sınırı kaldırıp var olan her iki yorumu pragmatizm kavramı çatısı altında yeniden bir kılar. Yine de *Pragmatizm*’in önsözünde göreceğimiz üzere, James bu konuda kendisini hâlâ tam olarak ikna edebilmiş değildir: “(...) adını pek sevmesem de öyle isimlendiriliyor ve değiştirmek için artık çok geç.” Pragmatizmin James’teki anlamı bundan böyle ikilidir: İlk olarak, kavramların anlamlı olup olmadıklarını yarattıkları somut neticelere başvurarak tespit etmeye yarayan, Peirce’ün eseri olan bir yöntem; ikinci olarak da Schiller ve Dewey’in kendisinden etkilenerek geliştirdikleri, kaba bir ifadeyle, doğruluğu işe yararlık nosyonuyla ilişkilendirerek tanımlamaya çalışan bir doğruluk kuramı.

20. yüzyılın hemen başında pragmatizm sözcüğü etrafında dönen bu tartışmalar kavramın yaratıcısının dikkatinden kaçmamıştır. 1878’de kanatlandırdığı ve 20 yıl boyunca hiçbir haber almadığı “güvercininin”, yakın zamanda çok sayıda yavru dünyaya getirdiğini öğrendiğini söylerken, gelen

11 W. James, “Humanism and Truth”, *Mind*, 1904, s. 457-475.

haberlerden memnun görünmektedir.¹² Yavru güvercinlerle kastettiği elbette ki James, Schiller ve Dewey'in pragmatizm yorumlarından başka bir şey değildir. Fakat Peirce'ün konuya dair memnuniyeti kısa süreli olacaktır. Mesele üzerine yürütülen tartışmalar şiddetlendikçe ve pragmatizmin git-tikçe kendisinin belirlemiş olduğu çerperin dışına taşmakta olduğunu, sert bir anlam kaymasına maruz kaldığını öğrendikçe içinde olduğu memnuniyet hissi dağılıp yerini derin bir memnuniyetsizliğe bırakacaktır. Hal böyle olunca Peirce çareyi, "çocuğuna" elveda demekte, pragmatizm kavramını terk edip kendi yöntemini "pragmatisizm" diye yeniden isimlendirmekte bulur. Çünkü fikrinde, ancak bu isim "çocuk hırsızlarından mahfuz olmak için yeterince çirkindir."¹³

IV

Pragmatizm de James'in adını yukarıda andığımız diğer yapıtlarında olduğu gibi daha önceki dönemde gerçekleştirilmiş çalışmalarını barındırır. 1906 ile 1907 yıllarında Lowell Enstitüsü'nde verilen konferanslardan meydana gelen bu eser sekiz bölümden oluşur ve James'in pragmatizmden tam olarak ne anladığını derli toplu bir şekilde takdim etme arzusunu yansıtır. Gençlik yıllarından itibaren tohumlarını taşıdığı, Metafizik Kulübü döneminde ilgisinin netleştiği, Peirce'ün etkisiyle iyice benimseyip 1898'den itibaren en önemli savunucusu haline geldiği, son olarak da Schiller ve Dewey'in etkisinde birinci anlamına ilaveten bir doğruluk teorisi olarak görmeye başladığı pragmatizmin "tarihe damgasını vuracağına" sıkı bir şekilde inanan James, bu felsefenin artık daha yaygın bir şekilde duyurulması gerek-

12 C.S. Peirce, *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, 5.17.

13 A.g.e., 5.414.

tiği kanaatindedir. Bu şekilde şimdiden şekillenmeye başlayan, kendi deyimiyle “pragmatik hareket”, felsefe dünyasında hâkimiyet kuracaktır. James’in bakış açısına göre, bu hareketin en belirgin özelliklerinden biri İngilizce konuşan dünyanın düşünme biçimini temsil ediyor oluşudur. Kavramların anlamlarını yaşamda yol açtıkları somut farklar üzerinden yorumlama alışkanlığının felsefeye Anglosakson filozoflar tarafından kazandırılmasının kendisini ayrıca mutlu ettiğini vurgulu bir şekilde ifade eder.¹⁴ Onun fikrinde, Peirce’ün bir ilke biçiminde formüle ettiği pragmatizm aslında uzun zamandan beri var olan tipik İngiliz düşünme biçiminin özünü yansıtır. Locke, Berkeley, Hume, Stewart, Brown, Bain, John Mill ile James Mill’in temsilcileri oldukları bu düşünme biçimi bu filozoflarca değişik felsefe problemlerine uygulanmıştır. James, bu tespitlerinden hareketle, felsefede “eleştirel yöntemin” Kant tarafından değil de bu İngiliz felsefe geleneği tarafından geliştirildiğini savunur.¹⁵ Ancak felsefe tarihinin yine de bu yolu takip etmemesi ve mevcut halde Anglosakson ülkelerde dahi Kant’ın tesirinde kalan filozofların etkin olması, hatta İngiliz felsefesini ikinci plana itmesi James açısından “üzüntü verici” bir durumdur. *Pragmatizm*’in yazarının bu yaklaşımını dikkate aldığımızda neden anlamsal olarak yüklü bir cümleyle kitabını John Stuart Mill’e ithaf ettiğini daha iyi anlayabiliriz.

Elinizdeki kitap, öncelikle pragmatizmin ne olduğu sorusunu cevaplandırmaya yönelik bir çalışmadır. Birinci Ders’te, “geleneksel olarak felsefede kabul görmeyen türden” bir yaklaşım olmasına rağmen, felsefenin “yaşamın gerçek ve derin anlamı üzerine” bir duygu, “evrenin tüm

14 Bkz. W. James, “Philosophical Conceptions and Practical Results”, s. 1094-1097. Ayrıca bkz. *Pragmatizm*, “İkinci Ders”.

15 Bkz. W. James, “Philosophical Conceptions and Practical Results”, s. 1095.

zorlama ve baskısını kişisel olarak görme ve hissetme şeklimiz” olduğu biçimindeki çarpıcı savla karşılaşırız. Bu yaklaşıma göre, felsefi düşünceler kişilerin mizaçlarıyla sıkı bir ilişki barındırır; hatta felsefe tarihini “büyük ölçüde kişilik yapılarının çatışması” ile açıklamak mümkündür. Birinci Ders’in alt başlığının da ifade ettiği gibi, içinde yaşadığı dönemin felsefi açıdan bir ikileme karşı karşıya olduğunu düşünen James için olgulara şaşmaz bir bağlılık gösteren sert bir ampirizmle, gerçek dünyayla bağını topyekûn koparıp kavramsal bir soyutlamalar evreninde kaybolmuş dogmatik rasyonalist mizaç arasında, bir ara yol bulmak mümkündür. Felsefe dünyasını boydan boya kat eden, “yumuşak zihinli” ve “katı zihinli” kavramlarıyla karşılaşan iki antagonist felsefi kişilik yapısının derinleştirdiği bu fay hattı ancak doğmakta olan “yeni şafak” sayesinde aşılacaktır. İhtiyaç duyulan yeni felsefi yaklaşım iki belirgin özelliğe sahip olmalıdır: Kaba materyalizme sapmadan dini dikkate alan bir ampirizm; diğer yandan da, olgular dünyasından kopuk olmayan ve dogmatizme düşmeyen bir rasyonalizm. Başka bir deyişle, katı zihinlilerle yumuşak zihinliler arasındaki çıkmaza alternatif teşkil edecek düşünce bir yandan insanı bir değer olarak dini hesaba katmalı, diğer yandan da bilimsel yöntemi ve olguların yol göstericiliğini ihmal etmemelidir: “Sizin istediğiniz felsefe, yalnızca entelektüel soyutlama yetilerimize hitap etmekle yetinmemeli, aynı anda sonlu insan yaşamının gerçek dünyasıyla bazı direkt bağlantılar kurabilmelidir.” Birinci Ders’ten itibaren hemen çerçevesi çizilen bu arabulucu nitelik pragmatizmin global misyonunu oluşturur.

İkinci Ders’teyse, Birinci Ders’tekine benzer şekilde, pragmatizme atfedilen ana işlevlerden birinin bir örnekten yola çıkılarak sunulduğunu görüyoruz. Bu ders temel olarak pragmatizmin iki temel anlamından birincisini vermeye yö-

neliktir. James burada kavramları, “pratik neticelerinin izini sürerek yorumlamaya” çalışan ve “metafizik tartışmaları bir neticeye bağlamanın” bir yöntemi olan Peirce’ün pragmatik maksimini inceler. Pragmatik ilke uyarınca metafizik tartışmalar sırasında sorulması gereken soru şudur: “Birinden ziyade diğer kavramın doğru olması kişi açısından ne tür pratik farklara yol açardı?” Ortaya bir fark konulabildiği koşullarda söz konusu tartışmayı devam ettirmek “anlamlıdır”, aksi taktirde yapılan şey zaman kaybından başka bir şey değildir. “Fetihkâr bir yazgıya göz koyan” bu yöntem sayesinde pek çok bildik felsefe probleminin aslında bu nitelikten yoksun olduğu ortaya çıkacak, böylelikle de felsefi uğraşı daha etkili bir şekilde icra edilecektir. Kökten yaklaşımı dolayısıyla, James’in Protestan reformuna benzettiği bu yöntem, bir çözüm olmaktan ziyade, Papini’nin koridor metaforu üzerinden anlattığı gibi, farklı felsefi anlayışların hizmetinde olabilecek düşünsel bir vasıttır.

İkinci Ders’te pragmatizmin yöntem anlamına ek olarak, doğruluk teorisi biçimindeki ikinci anlamının sunulduğunu görüyoruz: Düşünceler, “(...) deneyimlerimizin diğer parçalarıyla *tatminkâr ilişkilere girmemize*, onları toparlamamıza ve tikel görüngülerin sonu gelmez peşi sıralıklarını izlemek yerine, deneyimlerimizin parçalarının birinden diğerine kavramsal kestirmeler kullanarak geçmemize *yardım ettikleri ölçüde doğru olurlar*.” Ancak fikirlerin bizi *tatminkâr* sonuçlara götürmeleri kendi başlarına “doğru” olmaları için yeterli bir gerekçe değildir; bu fikirlerin aynı anda bizde zaten mevcut olan kemikleşmiş “doğru stokumuz” ve “diğer yaşamsal çıkarlarımız”la çelişmemesi gerekir.

Pragmatizmin iki temel anlamını anlatan James, Üçüncü ve Dördüncü derslerde, kimi felsefi problemlere uygulayarak pragmatik yöntemin ne kadar etkili olduğunu göstermeye çalışır. Örneğin, bu yöntemin materyalizm ve teizm çatış-

masına uygulanması durumunda, aralarında var olduğu düşünölen büyük farklılığın aslında sözel olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü ikisinin ortaya koyduğu pratik neticeler aynıdır. Yaşamdaki somut karşılıkları ikisi arasında bir tercihte bulunmamıza imkân verecek bir fark ortaya koyamaz. Dolaşısıyla, “(...) pragmatist kişi, bu iki teorinin de, kulağa farklı gelen isimlerine rağmen, tam olarak aynı anlama geldiğini, tartışmanın yalnızca sözel olduğunu söylemek zorundadır. (Elbette ki, dünyanın nelğine dair açıklamalarında iki teorinin de eşit derecede başarılı olduğunu varsayıyorum.)” Teizmde Tanrı’ya atfedilen rol materyalizmde maddeye atfedilir. Sonuç olarak, bu iki yaklaşımın birinde olup biten her şeyin arkasında bir Tanrı varsayılır, diğesindeyse aynı olaylar madde üzerinden açıklanır. Arkada duranın Tanrı mı, yoksa madde mi olduğu sorusu pratik boyutta bir fark yaratmaz.

Ancak bu, işin geçmişe dönük boyutudur. Geçmişteki herhangi bir şeye açıklama getirmek istediğimizde mevcut olmayan fark, söz konusu gelecek olduğunda kendisini gösterir. Yüzümüzü geleceğe dönmemiz kaydıyla Tanrı ve madde kavramlarının açık pratik farklılara gebe olduğunu görebiliriz. James bu farkı şöyle açıklar: “(...) materyalizm ahlâki düzenin ebediliğinin reddi ve en yüksek umutların sönməsi demektir; spiritüalizmse ebedi bir ahlâki düzenin varlığının onaylanması ve umudun azat edilmesi anlamına gelir.” Hal böyle olunca, aralarındaki bu pratik fark sebebiyle, Tanrı’nın varlığına inanmak, evreni yalnızca madde ve maddenin hareketleri üzerinden açıklamaya göre pragmatik açıdan daha anlamlıdır. Pragmatik maksimin benzer bir tatbikini de Dördüncü Ders’te göreceğiz. Bu seferki uygulamanın konusu bir ve çok problemidir.

Beşinci Ders, bir sonrakinde geniş bir şekilde anlatılacak olan pragmatik doğruluk teorisi için ön hazırlık mahiyetinde

dedir. James'in bu kısımdaki düşünüşünün nesnesi sağduyu kategorileridir. "En ilkel düşünme biçimlerimiz" diye adlandırdığı bu kategoriler artık sorgulanmayan birer hakikate dönüşmüştür. Fakat onların soykütüğü üzerine derinlemesine düşündüğümüzde hiç de mutlak olmadıklarını görürüz. "*Şeylere dair temel düşünme biçimlerimiz, sonraki tüm zamanların oluşturduğu deneyim süresince varlıklarını koruyabilmiş, son derece uzak atalarımıza ait keşiflerdir.* Bu biçimler, insan zihninin gelişiminde büyük bir denge aşaması olan sağduyu aşamasını teşkil ederler." Aklî yetilerimizin temelini teşkil eden bu prensipleri kalıcı kılan ve günümüzdeki statüsüne taşıyan faktör, çok uzun zamandan beri pratik deneyimler alanında temin ettikleri faydadır. James, bu şekilde, en temel doğruların dahi insani bir kökeni olduğunu ve varlıklarını kullanışlı oluşlarına borçlu olduklarını göstererek pragmatik doğruluk teorisine giden yolu açmış oluyor.

Pragmatizm'in Altıncı Ders'i kitabın en çok tartışılan bölümüdür. James'in 1909 yılında *Pragmatizm*'e gelen eleştirilere cevaben yayımladığı *The Meaning of Truth (Doğruluğun Anlamı)* adlı kitabın, esasen bu kısma yöneltilen eleştirilere karşı hazırlandığını söylemek mümkündür. James burada doğruluğun gerçeklik ve düşünce arasındaki uyuşum halinden ibaret olduğu konusunda rasyonalistlerle hemfikir olduğunu açıklayarak işe başlar. Fakat rasyonalizm ve pragmatizm arasında, gerçeklikle düşünce arasındaki uyuşumdan ne kastedildiği ve gerçekliğin tam olarak ne demek olduğu konusuna gelindiğinde bir anlaşmazlık ortaya çıkar. Rasyonalizm ve onun uç bir yorumu olan entelektüalizm, doğruluk nosyonunu koşullardan bağımsız, değişmez bir nitelik olarak alırken; pragmatizmin konuya dair yaklaşımı oldukça farklıdır. Rasyonalist doğruluk anlayışına karşı, James pragmatik yönetime başvurur: "Kabul edelim ki, bir

inanç veya düşünce doğru olsun, bu durum kişinin fiili yaşamında nasıl bir somut farka yol açacaktır?” Bu soru, pragmatik yöntemin daha önceki uygulamalarından farklı bir boyut taşır. Temelde anlamlı olanla olmayanı birbirinden ayırmaya yarayan bu yöntem, burada rasyonalist doğruluk kavramı üzerinde, yani bildik uygulama sahasının dışında test edilir. Testin neticesine göre, “*Doğru düşünceler, özümseyebildiklerimiz, geçerli kılabilirdiklerimiz, kanıtlarla destekleyebildiklerimiz ve doğruluğunu ortaya koyabildiklerimizdir.*” Böylelikle, pragmatik doğruluk düşüncesinin en açık tanımlarından birine ulaşmış oluruz. Pragmatik bakış açısının rasyonalist bakışa göre en büyük farkı doğruluğu aşkın bir nosyon olmaktan çıkarıp, tamamen insani bir ögeye dönüştürmesidir. Doğruluk, tarihsel ve yaşamsal bir “vaka” olup, bir süreç dahilinde insan tarafından adım adım şekillendirilir. “Doğruluk, bir düşüncenin *başına gelir*. Düşünce doğru *olur*, olaylar tarafından doğru *kılınır*.” Daha somut bir düzlemde düşünürsek, doğru düşüncelere sahip olmak, James’in ifadesiyle, “paha biçilemez eylem araçlarına sahip olmak” demektir. İnsanın doğruluğa yönelmesinin arkasında birtakım soyut motivasyonlardan ziyade, bu türden pratik gerekçeler vardır. Unutmayalım ki, James’e göre insan, “sonsuz derecede yararlı veya zararlı olabilen bir gerçeklikler dünyasında” yaşam sürer.

Yedinci Ders, maruz kaldığı sert eleştirilere karşı Schiller’in hümanizminin savunulmasına ve pragmatik doğruluk görüşünün Altıncı Ders’te sağlanan açılımdan daha ileri bir noktaya taşınmasına hizmet eder. Schiller’dekine benzer bir şekilde, gerçekliği olduğu gibi bilmenin olasılık dışı olduğunu düşünen James’e göre, özünü tam olarak kavrayamayacağımız bu gerçeklik, rasyonalizmin düşündüğünün aksine, insanın biçimlendirici çabasına açık, onun parmak izini taşıyan bir haldedir. Rasyonalizmin mutlak gerçekliğine kar-

şı James, sürekli bir oluş içinde bulunan plastik bir gerçeklik düşüncesini savunur: “Elimize hazır gelen sadece ham mermerdir, heykeli oymaksa bize düşer.” Bu koşullar altında pragmatizm ve rasyonalizm arasındaki ihtilaf, doğruluk kavramının tanımı üzerine yürütülen epistemolojik karakterdeki tartışmanın sınırlarının dışına çıkıp dünyanın neliğine dair ontolojik bir tartışmaya dönüşür.

Sekizinci Ders'te Walt Whitman'ın bir şiirinden yola çıkan James, çokçuluk ve bircilik arasında pratik faydalar sunmak açısından ilk bakışta bir fark gözetmenin mümkün olmadığını iddia eder. Ancak yine de, ikinci aşamada plüralist ruhun pragmatizme daha uygun düştüğü görüşü savunulacak; bunun gerekçesi olarak da çokçuluğun, gelecekteki deneyimlerin barındırabileceği çeşitlilik konusunda çok daha fazla olasılığı önümüze koymasına faktörü ileri sürülecektir. James daha sonra tartışmayı “olasılık” sözcüğü üzerinden geliştirir ve pragmatik metodu devreye sokar. Dünyanın kurtuluşunun “olası” olduğunu düşünmek, pragmatik bir perspektiften bakıldığında, bu kurtuluşu mümkün kılan koşulların sayısı arttıkça bu olasılığın artması demektir. Dünyanın kurtuluşuna sıkıca inanan iyimserlikle bunun olası olmadığını düşünen kötümserlik arasında arabulucu bir noktada duran ve “dünyanın kurtuluşunu ne kaçınılmaz ne de imkânsız gören” dahaiyicilik (*meliorism*) pragmatizme en uygun düşen tavidir. Dahaiyicilik rasyonel bir şekilde ebedi mantıksal ilkelere uygun olarak örgütlenmiş bir evreni yadsıyıp; bir yandan geleceğin ucunun açıklığına, diğer yandan da olasılıkların çokluğuna vurguda bulunup insanı kendi geleceğini şekillendirmeye davet eder. Din ve Tanrı söz konusu olduğunda da pragmatizm bu çokçu yorumu elden bırakmayacaktır.